

⁷ Павсаний. Описание Эллады / Пер. и вводная ст. С. П. Кондратьева).— М., 1940.— Т. 2.— С. 52, 260.

⁸ Филострат. Указ. соч.— С. 165.

⁹ Там же.— С. 61, 63, 127, 164.

¹⁰ Павсаний. Указ. соч.— Т. 1.— С. 49.

¹¹ Цит. по: Аполлоний Родосский. Аргонавтика / Пер. Т. Ф. Церители.— Тбилиси, 1964.

¹² Русяева А. С. Религия и культы античной Ольвии.— К., 1992.— С. 70.

Е. Е. Фиалко

СЮЖЕТ С КЕНТАВРОМ НА ФРАКИЙСКОЙ СБРУЕ ИЗ КУРГАНА ОГУЗ

В комплексе конской узды из скифского кургана Огуз есть гарнитур, в состав которого входит пара серебряных с позолотой нащечников с изображением трех фигур. Из-за плохой сохранности блях, сюжет их изображения истолковывался неверно.

Используя один из первых фотоснимков нащечника, автор «восстанавливает» изображенную на нем сцену и, привлекая известные археологические параллели и нарративные источники, приходит к выводу, что нащечники были украшены сюжетом из жизни Ахилла. В частности речь идет об изображении кентавра Хирона и его жены Хариклы, которые держат на руках маленького Ахилла в момент отъезда в путешествие аргонавтов, среди которых был и отец Ахилла — Пелей.

Е. Е. Fialko

THE SUBJECT WITH THE CENTAUR ON THE TRACIAN BRIDLE FROM OGUZ BARROW

The bridle complex from the Scythian barrow Oguz contains the couple of the cheek-plates made of gilded silver which displays the three figures. Because of poor preservation of the plates the subject of their picture was interpreted incorrectly.

Using the one of the first photographs of the cheek-plates the author «restores» the displayed scene and applying the well-known archaeological analogies and narrative sources comes to the conclusion that the cheek-plates were decorated by the subject from the life of Achilles, in particular, by the images of Centaur Khyrones and his wife Kharicla. At the cheek-plates they are displayed with the little Achilles in the arms at the moment of seeing off the Argonauts among whom the Achilles' father — Peleus — was.

Одержано 19.03.93

ЧЕРВОНОЛАКОВА КЕРАМІКА УСТЬ-АЛЬМІНСЬКОГО ГОРОДИЩА

Т. М. Висотська

У статті характеризуються групи червонолакової кераміки I ст. до н. е. — III ст. н. е. з Усть-Альмінського городища. Для уточнення датування виділених груп вони корелюються з амфорами із шару, в якому знайдено червонолаковий посуд.

Одним з найважливіших джерел для визначення торговельних зв'язків населення гирла Альми є червонолакова кераміка. Типологія та хронологія причорноморської кераміки, частину якої склали довізні, головним чином малоазійські посудини, частину — продукція північнопричорноморських май-

© Т. М. ВИСОТЬСЬКА, 1993

стерень, ще недостатньо розроблені. Основна складність вивчення полягає в тому, що в Ольвії, Херсонесі, на Боспорі та інших містах виготовляли посудини, що наслідували довізні, з подібної, при візуальному розгляданні, глини. Тому визначити центри виробництва такої кераміки далеко не завжди можливо.

Розгляд червонолакового посуду Усть-Альмінського городища має на меті не тільки ввести в науковий обіг нові матеріали, але й: 1) розробити типологію та датувати найпоширеніші на городищі посудини, що репрезентують масовий імпорт; 2) виділити дорогі посудини, що рідко зустрічаються в Північному Причорномор'ї; 3) визначити центри виробництва цієї кераміки і, відповідно, накреслити торговельні зв'язки Усть-Альмінського городища.

Червонолакова кераміка була столовим посудом, що залежно від форми використовувався для різних потреб.

Розписні посудини. Особливу і невелику групу складають червонолакові посудини з розписом білою фарбою. Безперечно, це були дорогі предмети, купували їх одиницями і тому на городищі виявлені окремі фрагменти чаш та глечиків, цілі форми яких іноді неможливо реконструювати. До таких посудин належить уламок чаші з світлої глини, вкритий яскраво-оранжевим блискучим лаком. Її фриз прикрашений гірляндюю з листя, нанесених білою фарбою на червонолакову поверхню (рис. 1, 1). Фрагменти чаші дозволяють реконструювати всю посудину. Її діаметр 20, висота 6 см. Можливо, з обох боків були невеликі петлеподібні ручки. Збереглася нижня частина однієї з них.

Т. М. Кніпович наводить фрагмент самоської (Самос «В») чаші з Ольвії, близької до нашої¹. Червонолакова кераміка групи Самос «В» датується дослідниками першою чвертю I ст. н. е.²

Усть-Альмінську чашу за якістю лаку та умовами знаходження навряд чи можна датувати пізніше I ст. до н. е.

У майстернях Ольвії наприкінці доби еллінізму виготовлялись розписні посудини, але вони значно поступались якості довізним, оскільки вироблялись з сіруватої глини та мали тьмяне покриття³.

Шість фрагментів з городища (рис. 1, 2—7) належать глечикам, горловина та плічка яких оздоблені різноманітним орнаментом, виконаним білою фарбою (зірки, зигзаги, хвилі, трикутники). Деякі з них (рис. 1, 2, 3) світлоглиняні, вкриті темним червоним лаком, що дозволяє вважати їх пергамськими. Цілі глечики з подібним орнаментом знайдені в некрополях європейського та азіатського Боспору⁴. Датуються вони I ст. до н. е. Інші фрагменти (рис. 1, 4—7) — з червоної глини, вкриті бурим тьмяним лаком і найімовірніше походять з майстерень міст Північного Причорномор'я.

У 1982 р. на Усть-Альмінському городищі серед підійомного матеріалу було знайдено фрагмент червонолакової чаші діаметром 16,5 см з ручкою, орнаментованою біля верхнього наліпу шишечками, розташованими з обох боків. Вона виготовлена з червонолакової глини, вкрита рівним червоним лаком. Ціла форма посудини нам невідома (рис. 1, 8). Орнамент її верхньої частини, яка збереглася, поділяється на три пояси. На середньому розміщені стилізовані квіти, які досить часто зустрічаються на червонолакових посудинах I ст. н. е. Його облямовують дві смуги з орнаментом із навскісно розташованих невеликих овалів, виконаних білою фарбою. Е. І. Соломонік називає цей орнамент «знаковим» і вбачає у ньому вплив сарматської культури⁵. Нам здається, що своє походження подібний орнамент веде від кераміки, виконаної в техніці барботина. В Ольвії, наприклад, знайдено пергамський кубок I ст. н. е. з подібним, але пишнішим, рельєфним рослинним візерунком⁶. Там же відомі посудини I ст. до н. е. з інших центрів з аналогічним рельєфним декором⁷. За якістю покриття фрагмент усть-альмінської посудини не може датуватись пізніше I ст. н. е.

До масової червонолакової кераміки городища належать посудини різних форм. В основному ми дотримуємось вже розробленої типології червонолакової кераміки, але вважаємо за необхідне внести до неї деякі корективи.

Чашки. Тип I. До одного з ранніх типів, що рідко зустрічаються на городищі, належать глибокі чашки з вертикальними стінками, трохи відігнути

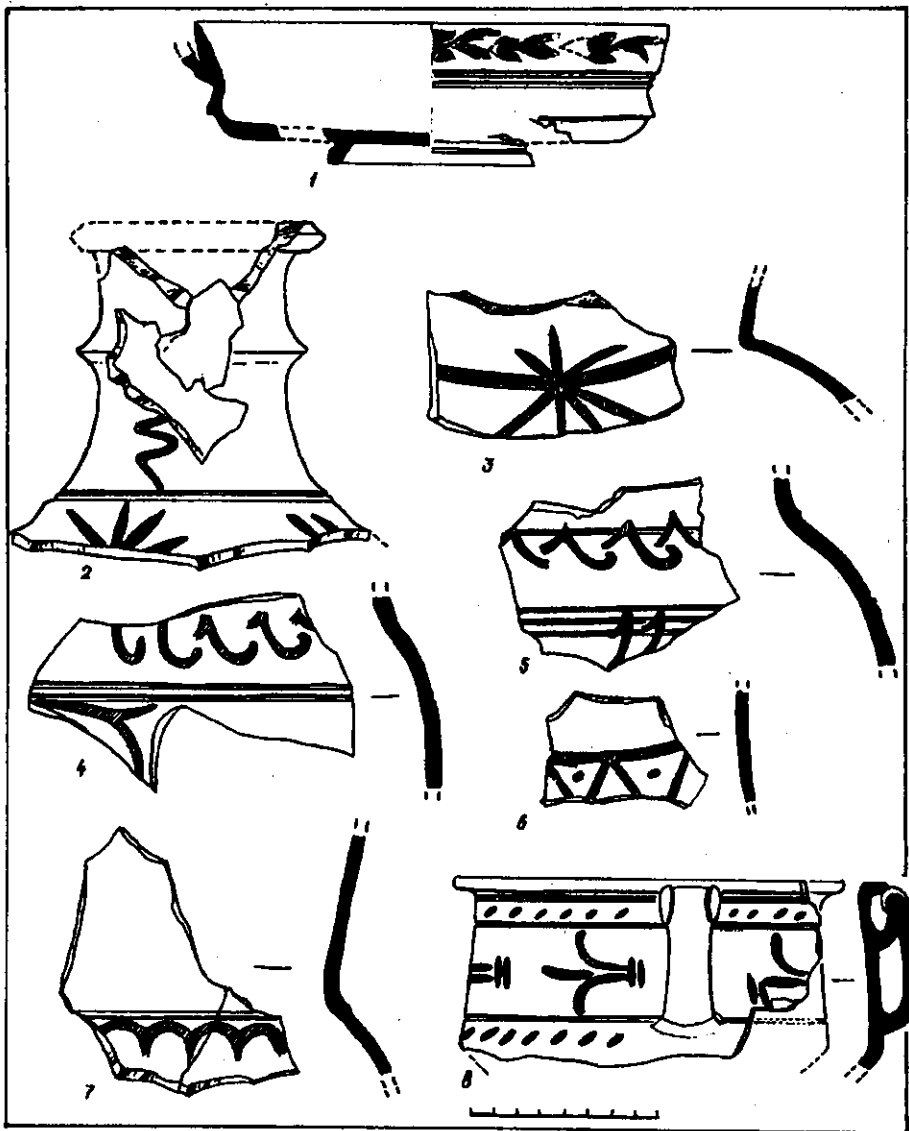

Рис. 1. Фрагменти посудин з розписом.

назовні краєм та досить високим, чітко профільованим, кільцевим піддоном. У 1983 р. знайдено цілу таку чашку (рис. 6, 2). Її діаметр 10 см, висота 5,5 см. Вона вкрита тьмяним коричневим лаком. Чашку виявлено в шарі I ст. до н. е. Аналогічні чашки пергамського виробництва знайдено в Ольвії⁸. Т. М. Кніпович датувала її рубежем нашої ери.

Тип II. Нечисленні фрагменти невеликих чашок зрізано-конічної форми з прямовисним бортиком. Є також фрагменти подібних посудин, деталі, форми та пропорції яких варіюють (рис. 2, 1, 2, 4). Найпростіша форма у чашки (рис. 2, 1), вкритої тьмяним червоним лаком з подряпанними графіті: знак у вигляді перехрестя з кінцями, які розходяться, та лігатура з двох літер. Дві інші посудини (рис. 2, 2, 4) мають профільований піддон. На дні одного з них (рис. 2, 4) рельєфне клеймо — квадрат з чотирма колами. Розміри посудини стандартні: діаметр вінець — 11, висота 6—7 см. Т. М. Кніпович такі чашки з орнаментом у вигляді навскісних насічок на вінцях датувала початком I ст. н. е., не пізніше часу правління Тіберія⁹. Х. Робінсон аналогічні посудини з афінської агори відносить до I—II ст. н. е.¹⁰ Більш диференційоване датування у цих межах у кожному окремому випадку залежить від якості покриття посудини та профілювання. З наведених фрагментів з нашого городища дві

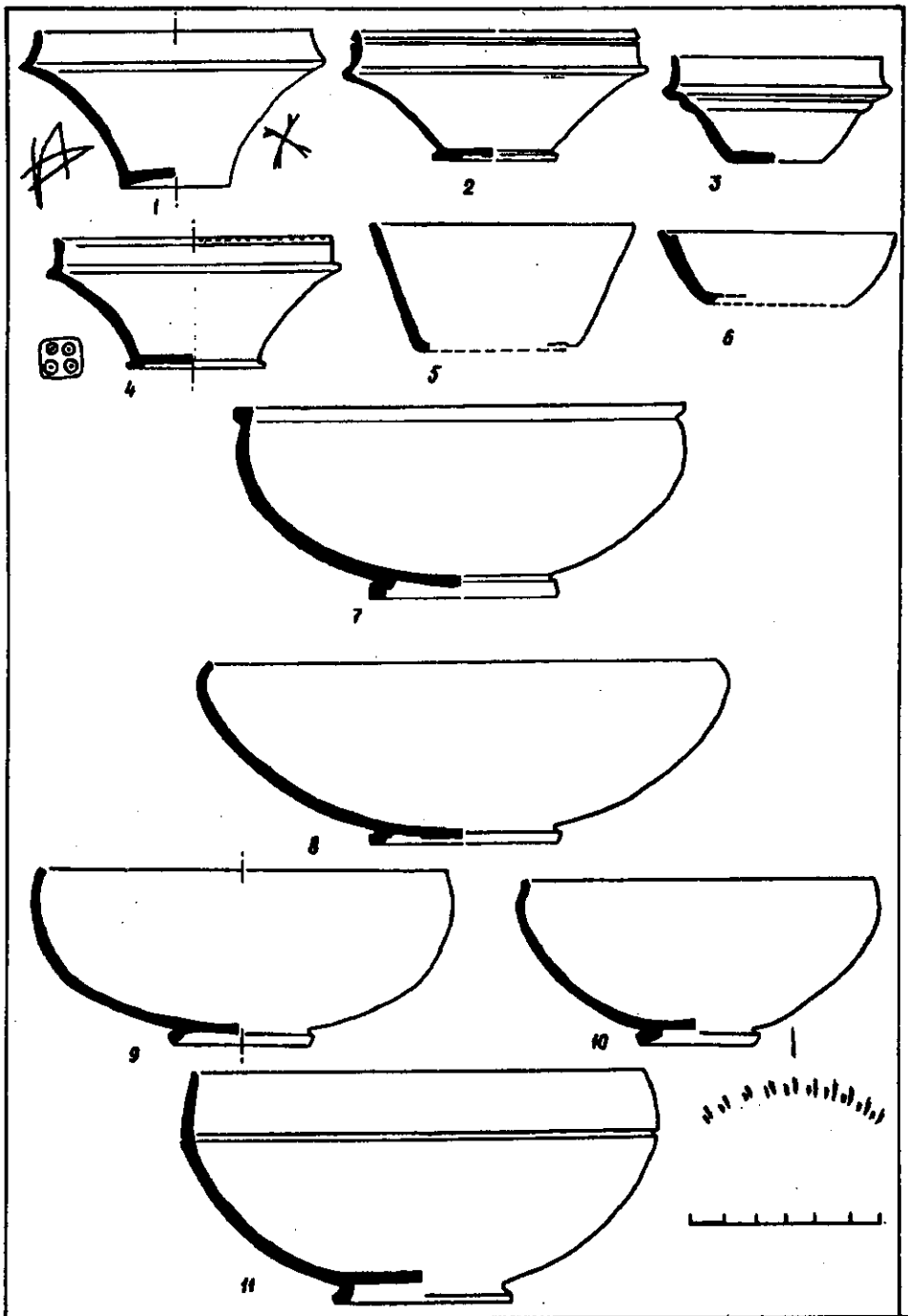

Рис. 2. Чашки (1—6); миски (7—11).

посудини (рис. 2, 2, 4), ми можемо віднести до початку I ст. н. е., третій (рис. 2, 1) є підстави датувати першою чвертю II ст. н. е. З часом такі чашки зазнавали модифікації. Наприкінці II—III ст. н. е. з'являються грубіші форми, стінки потовщуються, плоским стає піддон (рис. 2, 3). Можливо, остання чашка північнопричорноморського виробництва.

Тип III. До цього типу належать фрагменти чашок зрізано-конічної форми без вінець, вони мають плоский піддон (рис. 2, 5). Варіант такого типу репрезентує товстостінна чашечка з жолобком по краю вінець (рис. 2, 6).

Обидва фрагменти за якістю покриття та формою можуть бути датовані не раніше II ст. н. е.

Миски. Тип I — напівсферичні на кільцевому піддоні репрезентовані різними варіантами.

Варіант 1 — з трохи відігнутими назовні вінцями (рис. 2 7). За аналогією з посудинами афінської агори такі миски датуються I — початком II ст. н. е.¹¹

Варіант 2. Миски з ледь ввігнутим краєм (рис. 2 8—10). Вони репрезентують універсальну форму, оскільки зустрічаються на дуже широкій території античного світу, включаючи долину Рони¹², Тарс¹³, афінську агору та міста Північного Причорномор'я¹⁴. Найраніші миски, виявлені на Усть-Альмінському городищі, — малоазійські. Їх поверхня досить рівно вкрита червоноувато-оранжевим лаком. На внутрішній поверхні деяких мисок — орнамент з насічок. Такі посудини датуються I—II ст. н. е. Наприкінці II — початку III ст. н. е. якість напівсферичних мисок змінюється, лак натіками вкриває не всю поверхню, чіткість профілювання піддону порушується, він стає важким, грубим. Серед подібних виробів на городищі нерідко зустрічались фрагменти з просвердленими для ремонту отворами.

Варіант 3. Напівсферична миска на високому кільцевому піддоні, по тулубу — жолобок (рис. 2, 11). Лак ясний, має графітовий блиск. Аналогічна миска в Усть-Альмінському могильнику знайдена в комплексі III ст. н. е. Наприкінці II — початку III ст. н. е. з'являються подібні напівсферичні миски, вкриті тьмяним рідким лаком, їх вінця трохи відігнуті назовні (рис. 3, 9).

Варіант 4. Напівсферична миска діаметром 24 см, глибока, по краю невеликий жолобок (рис 3, 6). Аналогічна ціла миска була знайдена в склепі 120 Усть-Альмінського могильника. Комплексом знахідок вона датувалась I—II ст. н. е.

Варіант 5. Фрагмент миски з трохи відігнутим назовні краєм (рис. 3, 8). Посудина мала кільцевий піддон, під вінцями 2 борозенки, лак досить тьмянний, що дає підстави віднести посудину до II ст. н. е.

Варіант 6 репрезентований фрагментом невеликої миски з трохи відігнутим назовні краєм та ребристим тулубом (рис. 3, 3). Ціла форма нам невідома. За умовами знаходження та якістю світло-червоного з блиском лаку фрагмент датується I—II ст. н. е.

Варіант 7. Великі миски діаметром до 26 см (рис. 3, 10) із загнутими усередину краями. Такі фрагменти поодинокі, знайдені вони, як правило, у шарі II ст. н. е.

Блюда. На городищі знайдені фрагменти посудини на кільцевому піддоні з відігнутим назовні горизонтальним або звисаючим краєм.

Варіант 1. Блюдо з горизонтальним краєм (рис. 3, 5) за якістю лаку та чіткістю профілювання може бути датоване I ст. н. е.; подібні йому знайдені у Мірмекії¹⁵.

Варіант 2. Великі посудини з відігнутим назовні краєм, діаметром до 30 см (рис. 3, 1). Судячи за аналогіями з афінської агори такі блюда мали кільцевий піддон¹⁶. Наш фрагмент знайдено у шарі II ст. н. е.

Варіант 3. Блюда на кільцевому піддоні, з відігнутим назовні краєм, орнаментованим двома паралельними жолобками (рис. 3, 2, 4). За якістю лаку, тьмяного, який нерівно вкриває поверхню, такі посудини датуються не раніше II ст. н. е. З цим узгоджуються умови їх знаходження та аналогії¹⁷.

Варіант 4. До найпізнішого варіанту належить фрагмент блюда (рис. 3, 7), вкритого поганим тьмяним лаком. За аналогією з блюдом з афінської агори¹⁸, він може бути датований III ст. н. е.

Тарілки. Тип I репрезентований поодинокими фрагментами тарілок на високому піддоні (рис. 4, 6), іноді оздобленому насічками. Ці вироби датуються елліністичним часом і різняться доброю якістю густого та ясного лаку.

Тип II. Тарілки з вертикальними бортиками були одним з найчисленніших типів червонолакової кераміки Усть-Альмінського городища та некрополя. У могилах вони, як правило, знаходяться з кісткою тварини та залізним ножем, що дозволяє віднести їх до столового посуду.

Варіант 1. Самоські тарілки (Самос «В») на бортиках мають наліпні при-

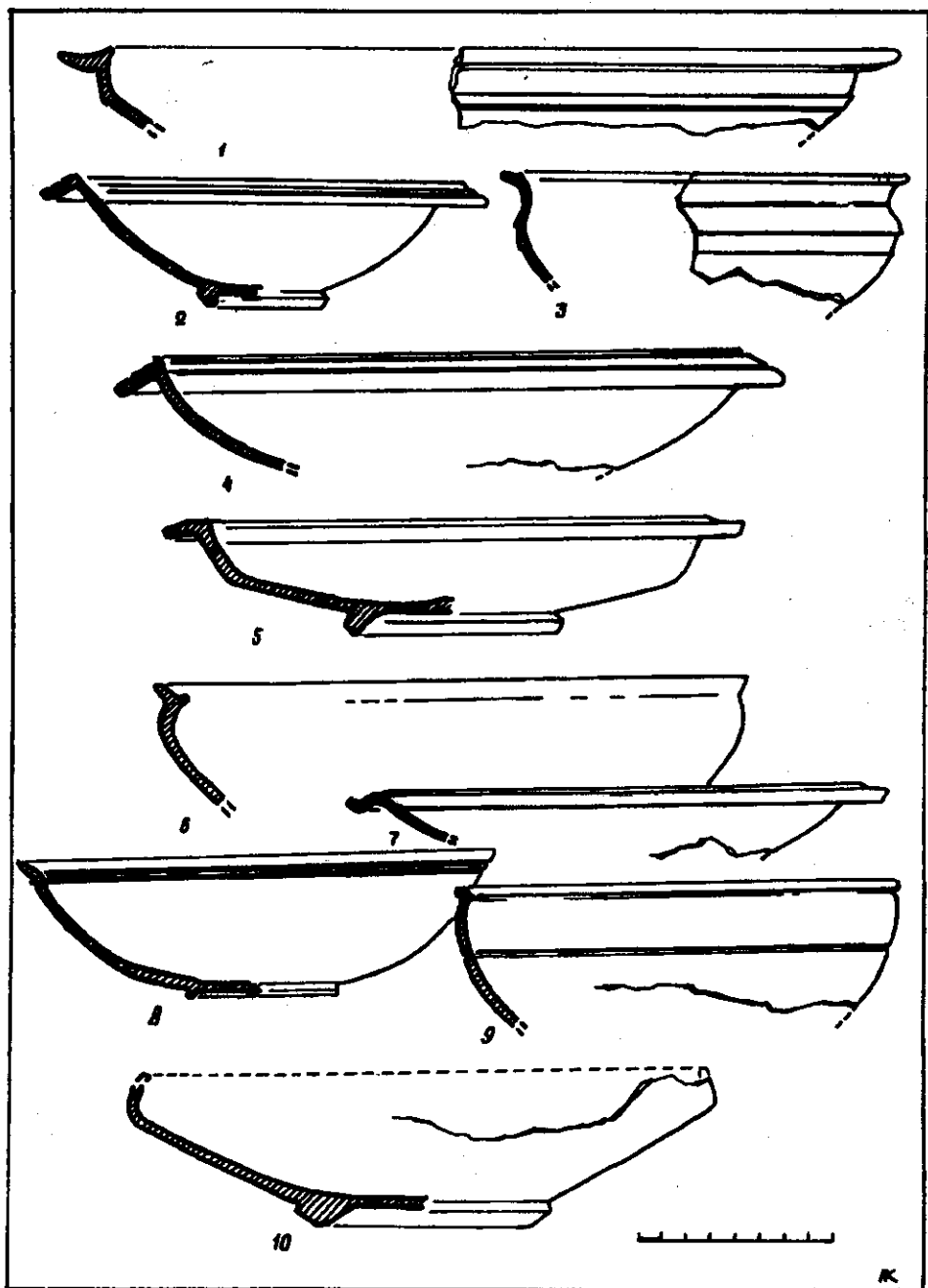

Рис. 3. Блюда (1, 2, 4, 5, 7); миски (3, 6, 8, 9, 10).

краси та насічки по краю (рис. 4, 1, 2). Вони вкриті ясно-оранжевим лаком і датуються I ст. н. е.¹⁹. Але їх купували у дуже обмеженій кількості, на городищі знайдено всього 2 фрагменти таких посудин. Численніші пізніші варіанти тарілок.

Варіант 2. До нього належить фрагмент, який дозволяє реконструювати форму тарілки (рис. 4, 3). На дні її рельєфне клеймо у формі *tabula ansata* очевидно, — клеймо рідкісне, аналогії йому невідомі. За формою та якістю лаку, що рівним шаром вкриває всю посудину, її можна датувати I ст. н. е. Велика кількість дрібних блискіток у глині дозволяє віднести тарілку до малоазійських, точніше, самоських виробів.

Ще два фрагменти тарілок, знайдених на городищі, мають рельєфні клей-

«АРХЕОЛОГІЯ», № 4, 1993 р. 95

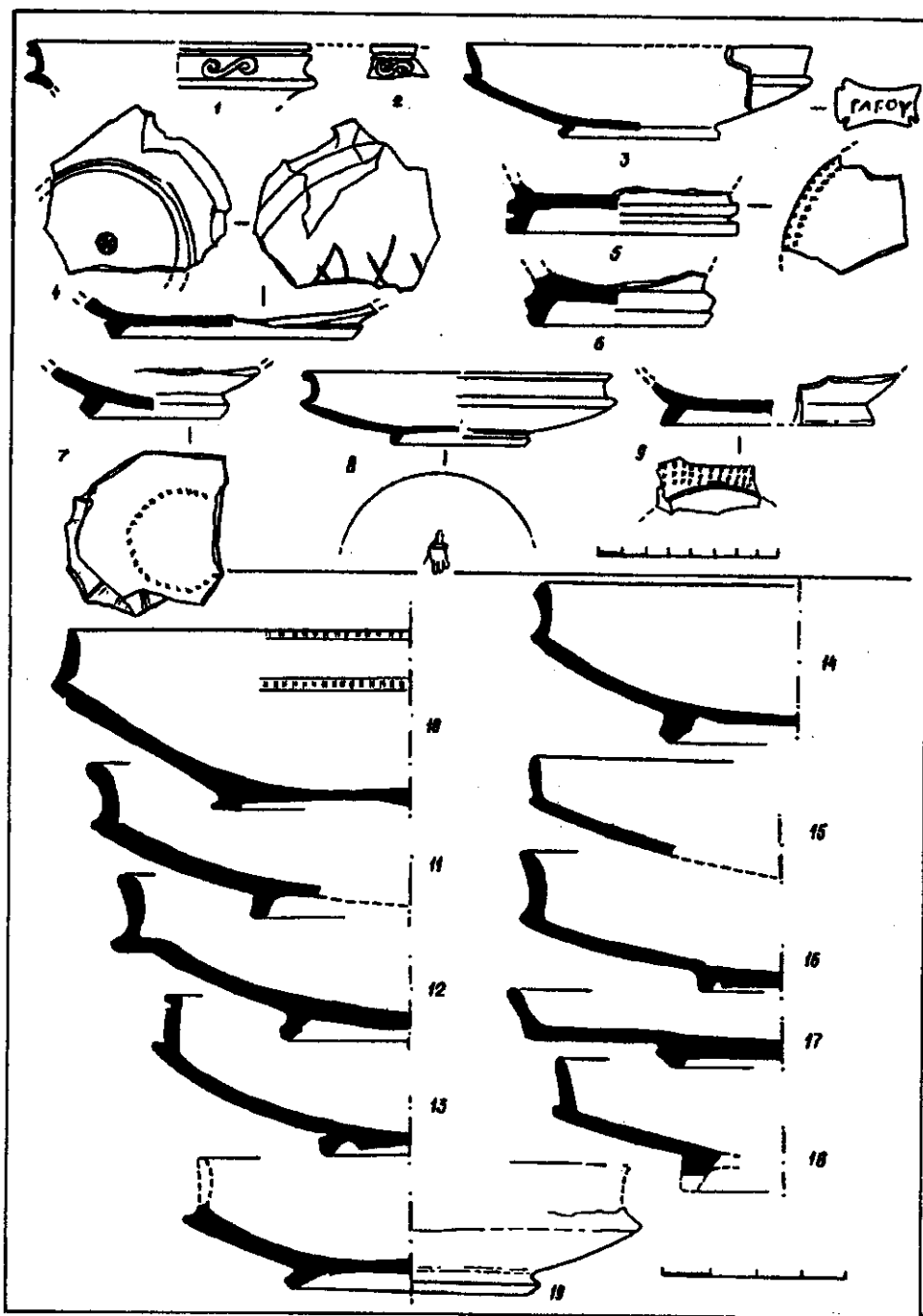

Рис. 4. Тарілки з вертикальними бортиками.

ма. Одне з них у вигляді стилізованої стопи (рис. 4, 8), друге — розетки (рис. 4, 4). Обидві посудини самоського виробництва, датуються не пізніше I ст. н. е. На нижньому боці останнього фрагменту продряпано графіті. Збереглися лише дві перші літери ΑΧ, очевидно, від імені власника. Деякі тарілки I ст. н. е. орнаментовані одним (рис. 4, 7) або кількома рядами насічок, розташованих по колу (рис. 4, 9). Останні також належать до самоських. Їх поверхня вкрита рівним шаром досить густого лаку.

На Усть-Альмінському городищі, як було відзначено, дана група кераміки численна. Зустрічаються тарілки з різними варіантами бортиків та профілями

піддонів (рис. 4, 10—19). З часом відбулась модифікація посудин. У II—III ст. н. е. тарілки не відрізняються чіткою формою, бортик стає низьким, в'ялим (рис. 4, 17), лак тьмяним.

У цей час на зміну малоазійським виробам приходять північнопричорноморські.

Канфари. Фрагменти канфарів одиничні. До них належить ціла посудина (діаметр вінець 8, висота 6 см) з маленькими петлеподібними ручками, розташованими під плоскими виступами, що відходять від краю (рис. 5, 1), а також уламок вінець петлеподібної ручки (рис. 5, 2). На Усть-Альмінському городищі вони знайдені в шарі I ст. до н. е.

Кубки. Тип I. Одиничним уламком репрезентовано кубок, що має, очевидно, сферичний тулуб, орнаментований борозенками та петлеподібними ручками (рис. 5, 3). Він знайдений у шарі I ст. до н. е.

Тип II. Кілька фрагментів належать кубкам з профільованим скошеним усередину бортиком, на якому розташовані з двох боків наліпи, що імітують

Рис. 5. Канфари (1, 2); кубки (3—6); горщики (7, 8, 10, 11); світильники (9, 12).

ручки. Підставка — кільцева (рис. 5, 4, 6). Т. М. Кніпович називає їх чашками²¹, але висота посудин (9—10 см), на наш погляд, дозволяє швидше вважати їх кубками. Серед фрагментів таких кубків на Усть-Альмінському городищі є декілька, що відзначаються технічною досконалістю, чіткістю профілювання, високою якістю покриття (рис. 5, 4). Вони датуються I ст. н. е.

Т. М. Кніпович відносила такі посудини до другої третини I ст. н. е.²² Знайдено також уламки подібних кубків гіршої якості, вкритих лаком з графітним блиском (рис. 5, 6). Останні з'являються у II ст. н. е. В Керчі аналогічний кубок було знайдено в похованні з монетою Тіберія Юлія Євпатора (154—170 рр. н. е.)²³.

Тип III. Два фрагменти належать напівсферичним кубкам з виступаючою ручкою, що закінчується шпичечкою (рис. 5, 5).

Уламок аналогічного кубка знайдено на городищі Алма-Кермен²⁴. Ці посудини в Північному Причорномор'ї зустрічаються рідко. Пізніші їх екземпляри, які втратили чіткість форми, відомі в могильниках з інвентарем II—III ст. н. е.²⁵, в той час як ранні, до яких належать і усть-альмінські фрагменти, датуються I—II ст. н. е.

Горщики. Тип I. На Усть-Альмінському городищі знайдено окремі фрагменти та цілі екземпляри горщиків з однією ручкою, на піддоні (рис. 5, 7, 8). Серед червонолакової кераміки античного світу — це одна з найпоширеніших форм, що існувала з I до IV ст. н. е. Часто їх називають кубками²⁶. Знайдені вони переважно у похованнях, куди їх вміщували з водою або вином, тому збереглось чимало посудин. У гирлі Альми вони відомі також, головним чином, за поховальними комплексами. На городищі виявлені фрагменти посудин I—II ст. н. е. самоського (судячи за шаруватою глиною з великою кількістю блискіток) та північнопричорноморського, очевидно херсонеського, виробництва²⁷.

Тип III. Близькі за формою до вищеописаних горщиків без ручок, також були значно поширені в античному світі. На Усть-Альмінському городищі знайдені окремі екземпляри таких посудин, що належать до I—II ст. н. е. (рис. 5, 11; варіант 1). Вони добре профілювані, вкриті рівним, хоча й рідким, лаком. Пізні варіанти посудин (варіант 2) — товстостінні, на пласкому піддоні, грубо сформовані, лак дуже рідкий, нерівно вкриває поверхню виробу. Такі посудини (рис. 5, 10) датуються III ст. н. е.

Глечики. Репрезентовані на Усть-Альмінському городищі меншою кількістю. В основному це невеликі фрагменти вінець, ручок, денць. Про цілу форму посудини в окремих випадках можна судити приблизно.

Тип I. Нечисленну групу складають уламки глечиків або амфорисків з світло-оранжевої глини, вкриті тьмяним червоним лаком, з канельованою поверхнею. Це посудини пергамського виробництва²⁸, датуються I ст. до н. е.²⁹, на городищі знайдені у шарі рубежу нашої ери.

Тип II. Очевидно, високій, вузькогорлій посудині належить фрагмент горловини. Під вінцями розташовано ребристий виступ, а зверху біля ручки з обох боків — наліпи у вигляді круглих коржиків діаметром 1 см (рис. 6, 1). Ціла форма глечика нам невідома. Він виготовлений з світлої шаруватої глини, яка містить численні дрібні блискітки, що свідчить про його малоазійське походження. Лак світло-оранжевий, тьмянний, рідкий.

Фрагменти малоазійських глечиків інших форм зустрічаються на городищі спорадично. Серед них уламок горловини посудини з частиною ручки, оздобленої конічним наліпом (рис. 6, 2).

Тип III. Горловина ще одного глечика (рис. 6, 3) також орнаментована конічними наліпами. Ціла форма невідома. Цей глечик, так само як і вищеописаний, малоазійського походження. Профілювання та якість поливи дозволяють датувати наведені фрагменти посудин не пізніше II ст. н. е.

Тип IV. Рідкісному типу належить фрагмент горловини червонолакової посудини з пласким у перетині виступаючим назовні краєм вінець (рис. 6, 4). Його ручка починалась під виступом на горловині. Можливо, ця посудина мала сферичний тулуб, подібно плічкам з могильника Бельбек IV³⁰. Такі глечики датуються (судячи за фібулою, знайденою разом з посудиною в могилі 18 Бельбека IV) I — початком II ст. н. е. Наш глечик трохі вирізняється за

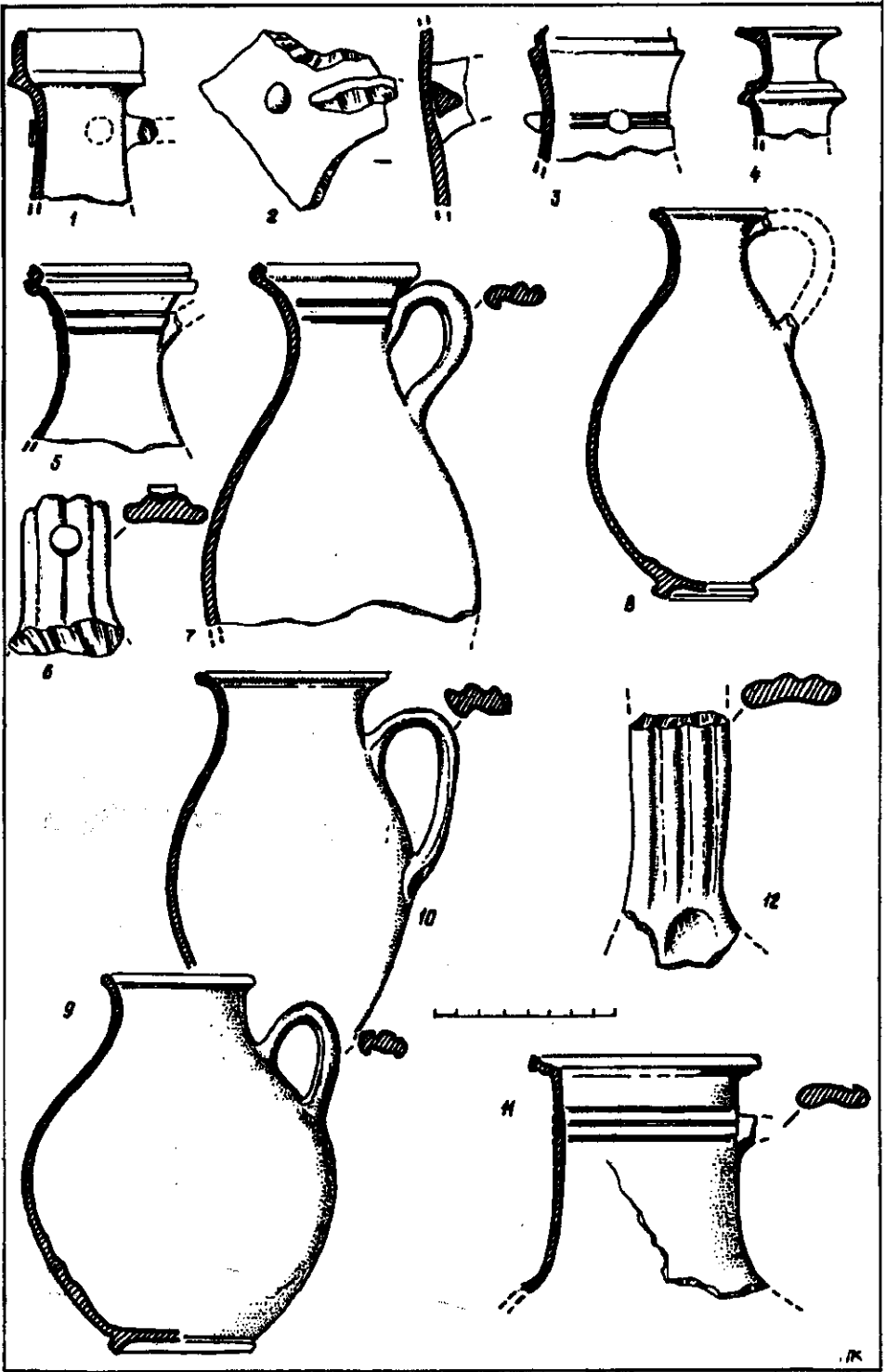

Рис. 6. Глечики.

формою від бельбекських, оскільки не має чітко вираженого ребра біля верхнього кріплення ручки.

Сферичні плічка з плоскими вінцями і ребром біля верхнього приліпу ручки мають широкий хронологічний діапазон та ареал. Вони знайдені в Румунії,

в Добруджі³¹, Томах³², Істрії³³, у фракійських некрополях Болгарії³⁴. Найраніший з них — горщик з Добруджі — належить до рубежу нашої ери. З часом мінялись пропорції посудин, форма ставала важчою, грубішою, але головні ознаки — плоскі виступаючі вінця та сферична форма — залишались.

Виходячи з наведених порівнянь і враховуючи якість покриття, наш фрагмент можна датувати I або початком II ст. н. е.

Тип V. Один фрагмент репрезентує глечик з сильно профільованими вінцями, паралельними борозенками по горловині. Верхній приліп ручки розташовано так високо, що вона спирається на вінчик, який виступає. Такі глечики, як і посудини IV типу, виготовлялись з червоної глини, звичайно вони вкриті дуже рідким червонуватим лаком. Ці особливості дозволяють вважати їх продукцією північнопричорноморських майстерень.

Тип VI. На городищі зустрічаються фрагменти (є одна ціла посудина) (рис. 6, 7, 8) глечиків з трохи загнутими всередину або відігнутими назовні вінцями, яйцеподібної форми, на кільцевому піддоні. Ручки профільовані. Висота посудини 16—17 см. Ці глечики були в II—III ст. н. е. масовою продукцією, очевидно херсонеських майстерень, оскільки у великій кількості зустрічаються в могильниках Херсонесу³⁵ та його околиць³⁶, а також в некрополях Південно-Західного Криму³⁷ і не виходять за межі цього регіону.

Тип VII. Знайдено також фрагменти глечиків з яйцеподібним тулубом, трохи відігнутими назовні вінцями, низько посадженою сильно профільованою ручкою. Піддон кільцевий (рис. 6, 9). Висота одного з них, форма якого відновлюється, 16 см, діаметр устя 6,5 см. Він виготовлений з світлої глини, вкритий тьмяним рідким лаком.

Аналогічний нашому глечик знайдено у могилі 97 некрополя Бельбек IV разом з сильно профільованою фібулою причорноморського типу, яка датується другою половиною I — першою половиною II ст. н. е., а також з червонолаковою чашкою з рельєфним клеймом, що дає можливість датувати цим же часом і глечик, який нас цікавить³⁸.

Тип VIII. До цього ж часу належить фрагмент (не збереглась нижня частина) посудини з подовженою профільованою ручкою (рис. 7, 10). Посудини цього типу продовжували існувати у III ст. н. е., але якість їх погіршилась, на поверхні іноді зберігаються лише слабкі сліди дуже рідкого за складом лаку.

Тип IX. В Усть-Альмінському некрополі і на городищі зустрічається невелика кількість червонолакових глечиків з циліндричним горлом (на городищі тільки у фрагментах). Висота цілої посудини 16—18, діаметр вінець — 9 см. Високе (8 см) циліндричне горло орнаментоване борозенками біля верхнього кріплення ручки, вінчик відігнуто назовні, ручка плоска, слабо профільована, тулуб кулястий, піддон кільцевий (рис. 6, 11). Аналогічний глечик, знайдений в могильнику біля с. Ново-Відрадне на Боспорі, Т. М. Арсенєва вважає його боспорського виробництва і за комплексом поховання датує I ст. н. е.³⁹. У некрополі Бельбек IV такий самий глечик знайдено в комплексі разом з бальзамарієм I—II ст. н. е.⁴⁰. В Усть-Альмінському могильнику подібні посудини виявлено в могилі № 129 разом з пряжками та іншими предметами, які датують поховання I ст. н. е. Великим червонолаковим глечиком належать фрагменти сильно профільованих ручок (рис. 6, 12), на одній з них із зовнішнього боку між двома валиками вміщено круглий (діаметр 1,3 см) наліп, що відігравав, очевидно, орнаментальну роль (рис. 6, б).

Світильники. Населення Усть-Альмінського городища користувалось в основному ліпними світильниками, тому червонолакові зустрічаються як винятки, в основному у фрагментах (рис. 5, 12). Один світильник зберігся майже повністю: відбиті ручка і носик (рис. 5, 9). Зроблений він зі світлої глини, на верхній частині поверхні помітні слабкі сліди бурого лаку. Єдиний цілий світильник знайдено на городищі у 1981 р. Червоноглиняний, вкритий рідким лаком. На щитку — рельєфне зображення — голова Горгоні. За умовами знахідки та морфологічними особливостями посудина датується не раніше кінця II ст. н. е. Аналогічні світильники знайдено у Керчі⁴¹. Можливо, наш світильник був куплений на Боспорі.

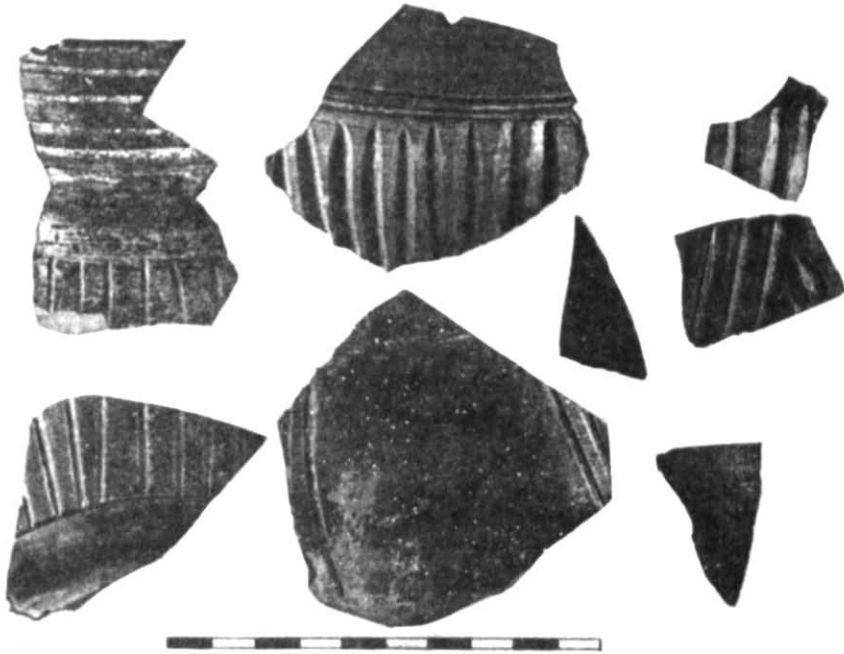

Рис. 7. Фрагменти посудів з канельованою поверхнею.

В межах даної роботи неможливо розглянути червонолакові посудини Усть-Альмінського городища в археологічному контексті. Проте слід підкреслити, що залучені нами фрагменти походять не із закритих комплексів, а з шару чи заповнення сміттєвих ям. Для того, щоб наочно уявити, в якій археологічній ситуації знайдено кераміку, яка нас цікавить, ми об'єднали її в три хронологічні групи (табл. 1), кожен з яких скорелювали з типами амфор, що превалювали в шарі, в якому знайдено даний червонолаковий посуд (табл. 2). При цьому необхідно врахувати, що поряд з матеріалом, який є одночасовим шару і датує його, неминуче попадання «стороннього» матеріалу в результаті перекопу. В перекоп одночасовий шару потрапляє раніша кераміка, якщо ж шар порушений пізнім перекопом — пізній.

Беручи це до уваги, ми включили в кореляцію оптимальне співвідношення типів амфор даного шару.

Кераміка I групи зустрічається зі світлоглиняними амфорами рубежу нашої ери, які мають двоствольні ручки (тип 3 В), зі світлоглиняними вузькогорлими амфорами типу А (за класифікацією І. С. Каменецького, Д. Б. Шелова)⁴². Останні датуються I ст. н. е., можливо, початком II ст. н. е. В цьому ж шарі знайдено фрагменти синопських амфор рубежу нашої ери з кулястими ручками (тип 129), амфори з коричневої глини — I ст. н. е. (тип 7). Трапляються також сіроглиняні вузькогорлі амфори типу В і С за тією ж класифікацією І. С. Каменецького і Д. Б. Шелова. Вони датуються відповідно другою третиною I — серединою II ст. н. е. та кінцем I — початком II ст. н. е.

Як домішка в шарі присутні фрагменти світлоглиняних широкогорлих амфор I—II ст. (тип 43) та великих червоноглиняних амфор III ст. з профільованими ручками та вінцями трикутного перетину (тип II).

Кераміку II групи супроводжують амфори з коричневої глини (тип 7), вузькогорлі світлоглиняні амфори (тип 4 В, 4 С), світлоглиняні широкогорлі (тип 4 З), фрагменти амфор з воронкоподібною горловиною, виготовлені з щільної рожевої глини (тип 21 А). Вони датуються I—II ст. н. е. Як домішка в шарі виявлені фрагменти вузькогорлих світлоглиняних амфор (тип 4 А), червоноглиняні амфори мірмекійського типу (тип.14) II—III ст. н. е., червоноглиняні амфори того ж часу з ручками трикутного перетину (тип 13) і відомі вже нам амфори III ст. н. е. (тип II).

Таблиця 1. Хронологічні групи червонолакової кераміки Усть-Альмінського городища

Група I I ст. до н. е. — I ст. н. е.		Група II I—II ст.		Група III III—III ст.	
Посудини з розписом		Чашки	тип III	Миски	тип I
Чашки	тип I	Миски	тип I	варіант 2 (пізні)	
	тип II		всі 7 варіантів	Блюда	варіант IV
Тарілки	тип I	Блюда	варіант 1, 2, 3		Тарілки
	тип II		Кубки	тип II	тип II, варіант 2
	варіант 1	тип III		(пізні)	
	варіант 2	Горщики	Горщики		
Канфари		тип I		тип I (пізні)	
Кубки	тип I	Глечики		тип II	
Глечики	тип I		тип III	Глечики	
			тип IV		тип VI
			тип VII		тип VIII (пізні)
			тип VIII		
			тип IX		

Таблиця 2. Кореляція червонолакової кераміки та амфор Усть-Альмінського городища*

Група кераміки	Типи амфор												
	3В	4А	129	7	4В	43	21А	4е	4Д	13	14	11	
I	x	x	x	x	x	o		x					o
II		o		x	x	x	x	x		o	o		o
III						o	o		x	x	x		x
Період	I ст. до н. е. — I ст. н. е.				I—II ст.				II—III ст.				

x — амфори з шару; o — амфори, що зустрічаються як домішки.

Кераміка III групи знайдена в шарі з червоноглиняними амфорами II—III ст. (типи 11, 13, 14), та вузькогорлими світлоглиняними III ст. типу Д за класифікацією І. С. Каменецького і Д. Б. Шелова (тип 4 Д). Як домішка в шарі знайдені фрагменти амфор типу 21 А і 43—I—II ст.

Подібна кореляція робить обґрунтованішими висновки про час існування різних видів кераміки городища (у даному випадку червонолакової та амфор), а також уточнює датування окремих типів посудин.

Розглянувши сукупність червонолакової кераміки Усть-Альмінського городища, можемо зробити такі висновки:

1. Основну масу таких посудин городища становили вироби малоазійських (самоських) майстерень, за обсягом їм значно поступався імпорт з Пергаму.

Асортимент форм посудин північнопричорноморського виробництва не-

* Типологія амфор Усть-Альмінського городища розроблена, але не опублікована. Тому ми вдалися до сумарного опису типів посудин, кодове позначення яких подано в таблиці.

лийкий, він репрезентований головним чином глечиками з яйцеподібним тулубом. Посудини західноєвропейського виробництва на городищі відсутні.

2. Серед червонолакової кераміки Усть-Альмінського городища немає рибних блюд. Знайдено всього один фрагмент тарілки з рельєфним орнаментом, який приблизно можна вважати уламком посудини подібного типу.

3. Якщо порівняти кераміку Усть-Альмінського городища і могильника, не можна не помітити різницю в асортименті. В похованнях не зустрічаються червонолакові світильники, їх заміняли ліпні, немає посудин з розписом білою фарбою, глечиків з канельованою поверхнею і наліпами біля ручок і т. д. Поряд з тим ряд форм, що застосовуються в побуті: миски, кубки, тарілки зустрічаються як на городищі, так і в некрополі, що, очевидно, свідчить про відсутність спеціальних посудин для поховань, а також підкреслює тісний зв'язок світу живих зі світом мертвих. Останні, за уявою місцевих жителів, потребували посудин, які слугували їм повсякденно за життя.

4. Червонолакову кераміку місцеве населення купувало, починаючи з I ст. до н. е. аж до середини III ст. н. е. Основна маса посудин датується I—II ст., що говорить про час найінтенсивніших торговельних зв'язків городища з античним світом.

У цілому червонолакова кераміка розширює уявлення про торговельні зв'язки варварів з греками. Ми бачимо, що до населення гирла Альми потрапляли посудини з різних центрів античного світу: Пергаму, Самосу, Боспору, Херсонесу. Ввіз самоської кераміки в Північне Причорномор'я в I ст. до н. е.— I ст. н. е. різко зростає, хоча на Боспорі, виходячи з останніх публікацій⁴³, такі посудини не набагато перевищують пергамський імпорту і становлять приблизно 40% загальної кількості імпортованої кераміки, тоді як посудинам пергамського кола належить 31,4%*. Це співвідношення важливе для нас, оскільки виключає масовий ввіз червонолакової кераміки в гирло Альми з Боспору на рубежі нової ери і у I ст., оскільки в протилежному випадку, поряд з самоською, неминуче потрапляли б і пергамські посудини того ж призначення. Проте серед численних фрагментів тарілок з вертикальними бортиками на городищі немає тарілочок пергамського кола, поширених на Боспорі, в тому числі, в Ілураті⁴⁴. Отже, ми можемо говорити про масове ввезення на городище червонолакової кераміки з Херсонесу або Ольвії.

Беручи до уваги ольвійські аналогії рідким посудинам, знайденим на Усть-Альмі, ми схильні припустити існування тісних торговельних зв'язків даного населення з Ольвією, звідки, поряд з поодинокими розписними посудинами, привозили й масову продукцію самоських майстерень. Якщо наше припущення вірне, то слід поставити під сумнів стале уявлення про виключну роль Херсонесу в постачанні жителів Південно-Західної Таврики різними імпортованими товарами, в тому числі і червонолаковим посудом.

Примітки

¹ Knipowitsch T. Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in Sammlung der Ermitage // Materialien zur römischgermanischen Keramik.— Frankfurt a. M., 1929.— Tabl. I e.

² Excavation at Gärlu Kule // Tarsus.— N. J. Princeton.— 1950.— V. I.— P. 187.

³ Леви Е. И. Керамический комплекс III—II вв. до н. э. из раскопок Ольвийской агоры // Ольвия.— М.— Л., 1964.— С. 249.— Рис. 11.

⁴ Гайдукевич В. Ф. Некрополи некоторых боспорских городов // МИА.— 1959.— № 69.— С. 200.— Рис. 73, 1; Коровина А. К. Тиранба (городище и некрополь) // Сообщения ГМИИ.— М., 1968.— Вып. IV.— С. 78.— Рис. 30, 8.

⁵ Соломоник Э. И. Сарматские знаки Северного Причерноморья.— К., 1959.— С. 162.

⁶ Леви Е. И. Итоги раскопок Ольвийского теменоса и агоры (1951—1960 гг.) // Ольвия.— М.— Л., 1964.— Рис. 13, 1.

⁷ Knipowitsch T. Op. cit.— Tabl. IV-5.

⁸ Knipowitsch T. Op. cit.— Tabl. I—12 a.

⁹ Кнплович Т. Н. Краснолаковая керамика первых веков нашей эры из раскопок боспорской экспедиции 1935—1940 гг. // МИА.— 1952.— № 25.— С. 297.

* Підрахунки зроблені нами за вказаною публікацією В. С. Забеліної

- ¹⁰ *Robinson H.* The Atenian Agora.— N. J., 1959.— Tabl. 66.— G. 70; Tabl. 62— G. 28.
- ¹¹ *Robinson H.* Op. cit.— Tabl. 67— G. 77.
- ¹² *Darton A.* Sigille claire B de la vallée du Rhone // Rivista de studi liguri.— 1972.— An. 38.— № 2.— P. 154, fig. 6.
- ¹³ *Excavation at Gärli Kule...*— P. 180, Fig. 51, 52, 60, 70.
- ¹⁴ *Книпович Т. Н.* Указ. соч.— С. 35; *Арсеньева Т. М.* Некрополь Танаиса.— М., 1977.— С. 87.— Табл. 24, 1.
- ¹⁵ *Книпович Т. Н.* Указ. соч.— С. 305.— Рис. 5, 8.
- ¹⁶ *Robinson H.* Op. cit.— Tabl. 70.— М 65.
- ¹⁷ *Lamboglia N.* Nuove ossepzioni sulla «terra sigillata» Chira (tipi A e B) // Stratto della rivista di studi liguri.— 1958.— An o XXIV.— № 3—4.— (Luglio — Dicembre).— P. 291, form. 23.
- ¹⁸ *Robinson H.* Op. cit.— Tabl. 70.— М 65.
- ¹⁹ *Книпович Т. Н.* Op. cit.— Табл. 1—I b.
- ²⁰ *Книпович Т. Н.* Op. cit.— Табл. 1—15.
- ²¹ *Книпович Т. Н.* Указ. соч.— С. 302.
- ²² Там же. — С. 209.
- ²³ Там же. — С. 302.
- ²⁴ *Высотская Т. Н.* Поздние скифы в Юго-Западном Крыму.— К., 1972.— С. 115.— Рис. 29, 6.
- ²⁵ *Гущина И. И.* Население сарматского времени в долине р. Бельбек в Крыму (по материалам могильников) // Археологические исследования на юге Восточной Европы.— ГИМ.— М., 1974.— Рис. 6, 2.
- ²⁶ *Зубарь В. М.* Некрополь Херсонеса Таврического I—IV вв. нашей эры.— К., 1982.— С. 75 сл.
- ²⁷ *Кадеев В. И.* Очерки истории экономики Херсонеса в I—IV вв. нашей эры.— Харьков, 1970.— С. 96 сл.
- ²⁸ *Excavation at Gärli Kule...*— Tabl. 154—672, Tabl. 160—756.
- ²⁹ *НАМА fouilles et recherches 1931—1938.*— Copenhagen.— 1971.— P. 47—6 a.
- ³⁰ *Гущина И. И.* Указ. соч.— Рис. 11, 6.
- ³¹ *Radulescu A.* Contributii la cunoastera ceramicii romane de uz comun din Dobrogea // Pontica.— 1975.— V. VIII.— Tabl. X 3.
- ³² *Stoian I.* La citha pontica di Tomis // Dacia.— 1961.— P. 236, fig. 2.
- ³³ *Coja M.* Uh mormint de incineratie la Histria // SCIV si archeologic.— 1974.— I.— T. 25.— Tabl. 2—2.
- ³⁴ *Машов С.* Тракийски некропол от римската епоха при с. Драшаг Врагански окръг // Археология.— 1975.— 1.— Рис. 5 б.
- ³⁵ *Зубарь В. М.* Указ. соч.— С. 72.— Рис. 46.
- ³⁶ *Стржелецкий С. Ф.* Отчет о раскопках позднеантичного могильника III—IV вв. н. э. за 1961 г. // НА ИА АН Украины.— Инв. 1961/10—Д.
- ³⁷ *Гущина И. И.* Указ. соч.— Рис. 7, 1, 23; *Высотская Т. Н.* Указ. соч.— С. 121.— Рис. 32, 5, 6, 7.
- ³⁸ *Гущина И. И.* О локальных особенностях культуры населения бельбекской долины Крыма в первые века нашей эры // Археологические исследования на юге Восточной Европы.— М., 1982.— Рис. 3—36.
- ³⁹ *Арсеньева Т. М.* Могильник у д. Ново-Отрадное // Поселения и могильники Керченского полуострова начала нашей эры.— М., 1970.— С. 105.— Табл. 18, 5.
- ⁴⁰ *Гущина И. И.* О локальных особенностях культуры...— Рис. 5, 51.
- ⁴¹ *Вальтгауэр О.* Античные глиняные светильники.— СПб., 1914.— №№ 332, 333.
- ⁴² *Шелов Д. Б.* Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология // КСИА.— 1978.— Вып. 156.— С. 18.
- ⁴³ *Забелина В. С.* Эллинистическая импортная керамика из Пантикалея // Сообщения ГМИИ.— М., 1984.— С. 133 сл.
- ⁴⁴ *Силантьева Л. Ф.* Краснолаковая керамика из раскопок Илурата // МИА.— 1958.— № 85.— С. 285.

КРАСНОЛАКОВАЯ КЕРАМИКА УСТЬ-АЛЬМИНСКОГО ГОРОДИЩА

В статье характеризуются группы краснолаковой керамики I в. до н. э.— III в. н. э. с Усть-Альминского городища, отличающиеся от сосудов, найденных в некрополе. Для уточнения датировки выделенных групп они коррелируются с амфорами из слоя.

Среди найденной на Усть-Альминском городище краснолаковой керамики большинство составляют сосуды, изготовленные на Самосе. Сравнение усть-альминской посуды с краснолаковой керамикой других античных центров Северного Причерноморья позволяет предположить, что основной ее импорт шел через Ольвию.

T. N. Vysotskaya

THE RED-COATED POTTERY FROM UST-ALMINSKOE SITE

The groups of the red-coated pottery dated to the 1st cent. B. C.— 3rd cent. A. D. from Ust-Alminskoe site which differ from the ones of the necropolis are defined in the paper. For the specification of the dating of groups which were marked out they were correlated with the amphorae from the layer.

The majority of the red-coated pottery found at Ust-Alminskoe site was made on Samos. The comparison of the pottery under study with the red-coated one from the other centers of North Pontic area permits to suppose that Olbia was the main way of its import.

Одержано 20.09.89

ДО ФОРМАЛІЗАЦІЇ ДАНИХ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ ДЛЯ АНАЛІЗУ НА ЕОМ

А. В. Ніколова, Л. С. Гераськова

Стаття присвячена проблемі формування бази археологічних даних, їх структуралізації для введення матеріалів до пам'яті ЕОМ.

Накопичення масових археологічних джерел, залучення їх до сучасних досліджень і пов'язане з цим удавання до математичних методів аналізу за допомогою ЕОМ потребує трансформації археологічних даних у певну форму, яка б дозволила занести їх до пам'яті ЕОМ. Систематизований матеріал складає базу даних, яка стає основою для швидкого пошуку необхідної інформації, а також проведення різноманітних статистичних процедур. Таким чином вирішується двоєдине завдання: з одного боку, дослідник має можливість оперативного отримання даних, тобто розв'язується проблема створення інформаційно-пошукової системи (ІПС), а з другого — значно розширюється сфера вживання в археології різних математичних методів аналізу даних, більшість з яких потребує значних трудомістких обчислень, які часто неможливо здійснити без ЕОМ. Формалізація археологічних даних вимагає певного підходу до вихідного матеріалу¹, що передбачає структурування даних, виділення необхідної для дослідження кількості ознак об'єктів (наприклад, поховань), однозначність вживання термінів, що описують певні ознаки, тощо.

Для хронологічного впорядкування поховань ямної культури нами роз-

© А. В. НИКОЛОВА, Л. С. ГЕРАСЬКОВА, 1993